

Összegzés

Az Észak-alföldi régió meghatározó területi egyenlőtlenségi folyamatainak vizsgálata nemzetközi összehasonlításban

A nemzetközi és hazai szakirodalom áttekintése során különösen nagy figyelmet fordítottam a *centrum-periféria dichotómia* bemutatására. A nemzetközi centrum-periféria viszonyok kapcsán kétféle nézet körvonalazható – a területi polarizálódás kumulatív jellegét hangsúlyozó (pl. Gunnar Myrdal elmélete) (MYRDAL, G. 1957), valamint a területi kiegyenlítődés folyamatát központba állító (pl. John Friedmann és Harry W. Richardson modellje) megközelítés (FRIEDMANN, J. 1966; RICHARDSON, H. W. 1980). A fejlett országokban – különösen az Egyesült Államokban – megfigyelhető legújabb tendenciák magyarázatára szolgáló elméletet is bemutatam (FAN, C. C. - CASETTI, E. 1994).

Az államhatár meghatározó szerepet játszik az Észak-alföldi régió területi folyamataiban. A problémakör elemzésének első lépéseként áttekintettem a határmenti térség lehatárolásának módszereit. Ezt követően pedig a határ területi fejlődésben játszott negatív, majd pozitív hatásainak bemutatására került sor. James Peach határmenti térségek jövedelmi különbségeire vonatkozó hipotéziseit kiemelten kezeltem, mivel ezek a disszertáció vizsgálatainak is kiindulópontjai voltak (PEACH, J. 1997).

A regionális fejlődés és a területi egyenlőtlenségek kapcsolatát vizsgáló legfontosabb elméletek áttekintését is elvégeztem. Logikailag ide illeszkedett a számítások során alkalmazott területi egyenlőtlenségi módszerek bemutatása. Ezt követően, a regionális fejlődéssel kapcsolatos elméletek sorában a Kuznets-Williamson fordított U hipotézis mellett és ellen szóló érveket foglaltam össze. Összességében véve az általam elvégzett számítások alátámasztották a hipotézis állításait, azonban az elmélet továbbgondolását jelentő újabb koncepciókat is tekintetbe kell venni. Különösen érvényes ez a volt szocialista átmeneti országok körére, ahol az európai tendenciáktól eltérő folyamatok érvényesülnek.

A periférikus területek lehatárolásának módszerei

A disszertáció ezen fejezetében a *periférikus területek lehatárolására* vonatkozó legfontosabb *hazai forrásokat* tekintettem át, kiemelve azokat az eljárásokat, módszereket és mutatókat, melyeket az egyes vizsgálatokban alkalmaztak. Az Észak-alföldi régió elmaradott területeire a szakirodalom alapján elvégzett összehasonlító vizsgálat *eredménye kettős* – alapvetően *nincsen jelentős különbség az egyes módszerek eredményei között, azonban bizonyos feltételek beiktatásával hasonló módszerrel is lehet teljesen más lehatárolást elvégezni.*

Az 1980-as évek közepétől kezdve a területfejlesztés gyakorlatában jogszabályok segítségével jelölik ki az elmaradott települések körét. Az áttekintés érinti az alkalmazott módszertant, a figyelembe vett társadalmi-gazdasági mutatók körét, valamint a régió jogszabályok alapján elmaradottnak minősített településeinek értékelési kritériumait és annak változásait, relevanciáját. Összességében véve kirajzolódnak a régió periférikus területei, azonban az egyes évek között jelentős és indokolatlan eltérések mutatkoznak. Így kijelenthető, hogy a jogszabályok alapján elvégzett lehatárolás nem alkalmas a periférikus területek megállapítására.

Az adóköteles jövedelem egy főre eső értéke, valamint az adófizetők aránya számos társadalmi-gazdasági indikátorral szignifikáns statisztikai kapcsolatot mutat a régió településeire elvégzett saját korrelációs számítás alapján. A jövedelem alapján elmaradottnak minősülő települések köre jól fejezte ki a periférikus területek eloszlását és időbeli változásait. A jövedelem és a foglalkoztatottság mutatóinak relevanciáját több hazai területi vizsgálat is alátámasztotta.

Területi jövedelmi folyamatok és a regionális jövedelemegyenlőtlenségek alakulása Magyarországon a rendszerváltás után

Az országos átlaghoz viszonyított jövedelem értékének kistérségi szintű vizsgálata rámutatott a legfontosabb térszerkezeti jellemzőkre és azok változásaira. A rendszerváltás utáni jövedelmi folyamatokat elsősorban a polarizáció jellemzi. A korábban is fejlettebb Budapest és környéke, az ország észak-nyugati része, valamint a legnagyobb városok helyzete javult, miközben a bányászati-nehézipari tengely és az ország északkeleti-, délnyugati térsége az átalakulás vesztese.

A lezajlott változások a területi különbségek drasztikus növekedését eredményezték az 1990-es évek közepéig, majd az ezredfordulóig stagnáltak a régióon belüli jövedelemegyenlőtlenségek. 2000 után megkezdődött az egyenlőtlenségek csökkenése. Azonban az Észak-alföldi régió rendelkezett a legalacsonyabb jövedelemszinttel és a legmagasabb egyenlőtlenségi értékekkel a régiók közül.

A legalacsonyabb egy főre eső jövedelemszinttel rendelkező – periférikusnak tekinthető – települések vizsgálata bebizonyította, hogy:

- a rendszerváltás követően fejlődő megyékben jelentősen csökkent a periférikus települések száma;
- ugyanakkor az elhúzódó válsággal szembenező megyékben növekedett az alacsony jövedelemszinttel rendelkező települések száma;
- a periférikus települések területileg fokozatosan koncentrálnak;
- a módszerrel kirajzolhatóak az ország periférikus térségei – közöttük a régióon belül a határmenti külső és a Közép-Tisza mentén húzódó belső periféria.

A jövedelmi folyamatok meghatározó tényezői az Észak-alföldi régióban

A régió településeinek nagy része csökkenést mutatott az országos átlaghoz viszonyított relatív jövedelmi szintjében 1988 és 2007 között. *A változás jellegzetesen visszatükrözi a települések lakosságszám szerinti kategóriáit.* A három megyeszékhely növekedést tudott felmutatni, a 10.000 lakos feletti városok kisebb mértékben estek vissza, míg a legkisebb lakosságszámú települések komoly csökkenést szenvedtek el jövedelemszintjükben:

- *növekvő jövedelemszint* elsősorban a megyeszékhelyek környezetében jelentkezett, mely *a szuburbanizáció eredményeként* értékelhető;
- *a legnagyobb visszaesés a belső és a külső periféria elmaradott települései esetében* következett be;
- *ennek a polarizálódásnak az eredményeként, a fejlettségi rangsor pólusai között hatalmas szakadék nyílt ki;*
- *a legalacsonyabb értékkel rendelkező települések felzárkózása – a regionális szinten tapasztalható nivellálódás ellenére – még nem indult meg.*

A potenciál-modell alkalmazása a jövedelmi folyamatok vizsgálatában

A potenciál-modell alkalmazásával jól kirajzolódnak az Észak-alföldi régió jövedelmi térszerkezetének sajátosságai és változásai. A modell három komponensének és összesített értékének vizsgálata rávilágított, hogy:

- *a rendszerváltás óta eltelt időszakban a régió legnagyobb potenciállal rendelkező területei – a három megyeszékhely környezete, valamint az őket összekötő tengely mentén, a Jászság, valamint a régió jelentősebb városi központjai – tudták megőrizni, illetve növelni jövedelempotenciál-értéküket;*
- *a rendszerváltást követő időszakban nagy kilengések jellemezték a potenciálmező változásait;*
- *a legjelentősebb visszaesés a belső, valamint a külső periférián következett be;*
- *a modell is jól mutatja a szuburbanizáció folyamatát;*
- *a rövidebb időtávon bekövetkező jövedelemváltozási folyamatok területi hatóköre is jól detektálható;*
- *a módszer alkalmas Budapest, valamint a régió kívüli központok hatásának kimutatására.*

A területi jövedelemegyenlőtlenségek alakulása

A régió belüli területi egyenlőtlenségek kiszámítását a kistérségekre végeztem el. A számítások eredménye a következőkben foglalható össze:

- *a rendszerváltást megelőzően a területi jövedelemegyenlőtlenségek sokkal kiegyenlítettebb képet mutattak;*
- *az egyenlőtlenségi trendek mediánja az országos tendenciákhoz hasonló lefutást mutat;*
- *a kistérségi egyenlőtlenségi pályák azonban több esetben is eltérnek az országos és a regionális trendtől:*
 - *több kistérségben továbbra is divergencia mutatkozik – pl. a Baktalórántházai, Tiszafüredi, Záhonyi kistérségben;*
 - *elhúzódó, magas szintű stagnálás rajzolódik ki az elmaradott területek kistérségeiben – pl. a Berettyóújfalui, Fehérgyarmati, Mátészalkai, Nyírbátori és Vásárosnaményi kistérségben;*
- *csökkenő egyenlőtlenséget okozhat negatív előjelű folyamat is, a központi település csökkenő jövedelemszintje miatt nivellálódás jelentkezhet – pl. a Tiszavasvári kistérségben;*
- *a szuburbanizáció hatása kétféleképpen jelentkezik:*
 - *a megyeszékhelyeket is magába foglaló területegységekben konvergencia – pl. Nyíregyházai és Szolnoki kistérség;*
 - *a megyeszékhelyeket nem, de a szuburbanizációs településeket tartalmazó kistérségekben az egyenlőtlenségek növekedése figyelhető meg – pl. a Derecske-Létavértesi és a Hajdúhadházi kistérség.*

A régió belüli centrum-periféria folyamatok

A rendszerváltást követő gazdasági visszaesés a foglalkoztatás és az ingázás drasztikus csökkenésével járt együtt, melynek mértéke településnagyság szerint eltérő volt. A változás tendenciája alapvetően a jövedelemével mutatott hasonlóságot. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a foglalkoztatottság visszaesése jól kirajzolja a régió belüli centrum-periféria viszonyokat. Ennek vizsgálata céljából foglalkoztatási vonzáskörzeteket határoltam le, melyek közül a legalább 10 települést vonzó központokat vettem figyelembe. A következő sajátosságokat lehetett megfigyelni:

- *a központok relatív jövedelemszintje meghaladja az országos átlagot, vagy csak kis mértékben marad el attól;*
- *központoktól távolodva csökkenő jövedelemszint tapasztalható;*
- *a központok relatív jövedelemszintje nőtt, vagy csak kis mértékben csökkent 1988 és 2007 között;*

- *a központoktól távolodva jellemzően nagyobb volt a jövedelemszint csökkenése a rendszerváltás után;*
- *minél nagyobb egy város, annál nagyobb területre fejt ki foglalkoztatási hatását;*
- *a megjelenő kivételek általában néhány kiugróan magas (pl. két vonzásközpont közötti tengelyen fekvő település), vagy alacsony jövedelemszintű településnek tudhatóak be.*

A vizsgálat rámutatott, hogy *a régió belüli centrum-periféria folyamatok jelentik a területi egyenlőtlenségek legfontosabb elemét. A rendszerváltást követően főként ebben a dimenzióban bekövetkezett polarizálódás eredményezte a különbségek növekedését. Jellemzően a gazdasági visszaesés során jelentkezett, ezért indokolt „recessziós polarizációnak” nevezni.*

A rendszerváltást követően a régió foglalkoztatási körzeteiben a *„backwash hatások”* kerültek túlsúlyba. A központok felértékelődő relatív foglalkoztatási szerepe az ingázás visszaesésével jelentkezett. A *„spread-hatások”* csak a megyeszékhelyek környezetében jelentkeznek, melyek leglátványosabb megnyilvánulása a szuburbanizáció folyamata.

Ez a területi trend gyakorlatilag *Richardson térszerkezet decentralizációs polarizáció elméletének inverze. A területi jövedelemegyenlőtlenségek magas szintje egyértelműen a periférikus területeken jellemző, így Williamson fordított U hipotézise érvényesnek tekinthető.*

Az államhatár hatása a területi jövedelmi különbségek alakulására

A határ területi jövedelmi különbségekre gyakorolt hatásának vizsgálata céljából a Nyugat-dunántúli régió *komparatív elemzését* végeztem el. A legfontosabb hipotéziseket James Peach megállapításai jelentették (PEACH, J. 1997). Az államhatár területi jövedelmi különbségekre gyakorolt hatása így összegezhető:

- *a határmenti térség egyenlőtlenségei kisebbek is lehetnek, mint a nem határmenti területeké – ellentétben Peach hipotézisével;*
- *Magyarország esetében határmenti térségei esetében a Williamson-hipotézis tűnik érvényesnek, azaz a magasabb fejlettségi szint alacsonyabb belső jövedelemegyenlőtlenséggel jár együtt;*
- *a két határszakasz közötti különbség oka a tradicionálisan magasabb fejlettségi szint és a rendszerváltás után felértékelődő környezet, valamint a sikeres gazdasági szerkezetváltás (egyéb tényezők mellett);*
- *az államhatár pozitív hatása a keleti periférikus térségben elsősorban a határátkelőhelyekhez kapcsolódó magasabb állami foglalkoztatásnak betudhatóan jelentkezik;*
- *a keleti területeken a határ mindkét oldalán lévő alacsony gazdasági potenciál nem tudja dinamizálni a fejlődést, így sokkal inkább jutnak érvényre a határ elválasztó funkciói.*

A dolgozat következtetései felhívják a figyelmet arra, hogy a lokális központok komoly szerepet játszanak a területi folyamatokban, így a területfejlesztési tervekben, területi tervezésben nagyobb hangsúlyt kellene fektetni ezen települések foglalkoztatási funkciójának erősítésére.

A dolgozat rávilágított a centrum-periféria folyamatok lokális szintű jelenlétére, ugyanakkor további vizsgálatok szükségesek ahhoz, hogy területileg kiterjesztve lehessen igazolni az elmélet relevanciáját. Felmerülhet a kérdés, hogy csak az elmaradott térségek sajátossága ez a folyamat, vagy a fejlettebb térségekben is megfigyelhető mindez. Érdekes vizsgálati téma lehet az is, hogy a rövidtávon bekövetkező, kevésbé mélyreható változásokkal járó gazdasági recessziók milyen lokális területi folyamatokat generálnak és feltételezhető-e a területi egyenlőtlenségek hullámozása a gazdasági fejlődés ciklikusságának függvényében.